

ОНИМНІ ПЕРИФРАЗИ ЯК ЗАСІБ ОЦІННОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

У статті проаналізовані описові звороти на позначення онімної лексики у романі «Чорний Ворон». Зауважено, що переважають перифрази, які виступають контекстуальними синонімами до антропонімів. Саме вони виконують, у першу чергу, оцінну функцію, надаючи тексту емоційності.

Ключові слова: перифраз, тавтологія, антропонім, оцінна функція, поетонім.

Владимир Буда. ОНИМНЫЕ ПЕРИФРАЗЫ КАК СРЕДСТВО ОЦЕНОЧНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ В. ШКЛЯРА «ЧЕРНЫЙ ВОРОН»

В статье проанализированы описательные обороты на обозначение онимной лексики в романе «Черный Ворон». Замечено, что преобладают перифразы, которые выступают контекстуальными синонимами к антропонимам. Именно они выполняют, в первую очередь, оценочную функцию, придавая тексту эмоциональности.

Ключевые слова: перифраз, тавтология, антропоним, оценочная функция, поетоним.

Volodymyr Buda. PROPER NOUN'S PERIPHRASES AS MEANS OF EVALUATIVE CHARACTERISTIC OF CHARACTERS IN THE NOVEL BY V. SHKLYARA «BLACK RAVEN»

Descriptive constructions as means of denotation of proper noun's vocabulary in the novel «Black Raven» were analyzed in the article. It is indicated, that periphrases, which are contextual synonyms to anthroponyms, prevail. They perform first of all evaluative function and it gives emotionality to the text.

Keywords: periphrases, tautology, anthroponym, evaluative function, poetonim.

Значне місце у мові сучасної української прози займають перифрази. Завдяки цьому тропу письменники можуть висловити своє суб'єктивне бачення будь-якого об'єкта опису, адже перифрази практично завжди «містять оцінку того, що вони називають» [4, с. 41].

Останнім часом описові звороти активно досліджуються українськими мовознавцями, особливо їх функції у художніх та публіцистичних текстах, де перифрази «використовуються зі стилістичною метою» [2, с. 33].

Саме цій проблематиці присвячені праці І. Кобилянського, М. Коломійця, О. Корпусь, Є. Регушевського, О. Юрченка та ін.

Метою нашої роботи є дослідження авторських онімних перифраз, що, як правило, «живуть» лише у конкретному творі, їх оцінних функцій.

До питання перифразів, які пов'язані з власними назвами, зверталися Л. Гукова, Г. Євсєєва, В. Калінкін, Г. Лукаш. Але предметом окремого дослідження онімні перифрази роману «Чорний Ворон» ще не були.

Можемо сміливо стверджувати, що лише в окремих випадках В. Шкляр вживає онімні описові звороти як засіб запобігання тавтології, як-от: отець Ставинський – *вірний приятель* [5, с. 246], пані Єва – *ставна жінка* [5, с. 256]. Переважна більшість зауважених у романі перифраз підтверджують тезу Г. Лукаш: «Одна з умов перифразування онімної лексики – необхідність емоційно подати інший об'єкт» [3, с. 135]. Наприклад: чекіст Яша Гальперович – *несосвітенна мармиза* [5, с. 25], чекіст Гоцман – *шкуродерська морда* [5, с. 169].

Зауважуємо, що серед онімних перифраз переважають звороти на позначення антропонімів. Це викликано, очевидно, тим, що географія подій, зображених у романі, зосереджена на невеликій території навколо Холодного Яру, а письменнику було важливо точно відобразити топонімічний простір. Наводимо типовий приклад: «Він знав, що їхній шлях пролягає саме через «володіння» Загороднього – окіл Новомиргорода, Златополя, а далі – на Капітанівку, Лебедин, Шполу» [5, с. 190].

Лише один раз, переправляючи Тіну з малим Ярком у Польщу, Чорний Ворон відлучається з рідних теренів. Кордон вони переходили біля Дунаївців – *прикордонного містечка* [5, с. 245]. Такий загальноживаний перифраз лише констатує місце знаходження населеного пункту. Глибше стилістичне навантаження отримує описовий зворот на позначення гідроніма Збруч, річки символічної у нашій історії – *тасьма холодної води, що розітнула Україну й стала кордоном* [5, с. 251].

В. Шкляр вдало вводить у роман тексти офіційних документів, які, завдяки перифразам, відображають ставлення російсько-більшовицьких урядовців до України та українців: «*Україна стала Вандеей русскої революції. Пресловутий Холодний Яр... предствлял собой желто-блакитный остров среди бушующего моря гражданской войны...*» [5, с. 280]. Такі описи не лише виражають оцінні судження чиновних більшовиків, а й вказують на повне несприйняття українським суспільством імпортованої з радянської Росії системи влади.

Знаходимо у романі два гіпоніми – Мудей і Тася. Це коні головних героїв твору, Чорного Ворона та Вовкулаки. Тварини є вірними помічниками своїх господарів, не раз рятували їм життя. Тому й повстанці ставляться до них, як до людей, надійних друзів. Звідси й з'являються фамільярні називання коней: *норовиста дівка, дівка з норовом* [5, с. 216, 273] – про Тасю; *стерво таке* [5, с. 137] – про Мудея.

Серед персонажів роману можна виділити три групи. По-перше, це звичайні обивателі, які не були активними учасниками буремних подій, але так чи інакше вир протистояння затягнув і їх: *божий чоловік* [5, с. 338] – Варфоломій; *милий чемний жид* [5, с. 35] – Бень; *лисиця стара* [5, с. 222] – лікар Віткуп; *тиха та боязка жіночка* [5, с. 244] – дружина отця Тимофія. На перший погляд, частина цих перифразів є нейтральними, але, насправді, у контексті оповіді вони усі є оцінними.

Зовсім інша ситуація при описах персонажів наступної групи – ворогів та зрадників. Варто лише глянути на портретне змалювання радянських чиновників, зокрема членів суду над полоненими гайдамаками, аби відчуті абсолютний негатив: «*Із чорного легковика вилізло троє – зодягнуті в рудо-зелене сукно ...*

Перший ніс попереду себе таке величезне черево, наче наївся молодої люцерна і здувся. Це був заступник начальника Черкаського повітового відділення ГПУ товариш Вольський. За ним дибубляв уповноважений Кандигін, корчуватий чоловік на тоненьких ніжках. Третій, із куциком вусів під носом, ішов позаду й усміхався. Сам до себе. На відміну від тутешнього люду всі Черкаси знали, що означає посмішка голови окружного суду Голубчика» [5, с. 264].

Очевидно, що й перифрази, які у романі номінують представників окупаційної влади, несуть глибоке негативне забарвлення, адже «онімні перифрази – давній спосіб передачі оцінкового характеру одиничного об'єкта із яскраво вираженим маркувальним поділом на високе / низьке» [3, с. 133]. Тому фіксуємо зневажливі описи членів каральних органів: *молоде зелене щеня* [5, с. 64] – чекіст Птіцин; *головний черкаський «бебех»* [5, с. 22] – Яша Гальперович; «*штатная бл-дь*» [5, с. 294] – уповноважена ГПУ Ада Лібчик.

Активне вживання описових конструкцій з негативною конотацією як засіб характеристики персонажів другої групи є абсолютно виправдане, бо письменник використовував у романі реальні прізвища представників радянської влади й не міг через спеціально підібрані поетоніми виразити авторське ставлення до окупантів. Тому ми частково не погоджуємося з думкою В. Калінкіна, який вважає, що «ономастичною перифразою у справжньому сенсі можна вважати тільки такий спосіб номінації (особи, об'єкта, явища тощо), за якою у самому висловлюванні пряма форма номінації відсутня...» [1, с. 224]. Адже саме завдяки таким перифразам-прикладом, які підсилюють саркастичне сприйняття картини, В. Шкляр змальовує «козирну братію»: «*Начальник Звенигородської повітової ЧК Сеня Кацман – симпатичний молодик, тільки сухоребрій і косенький на одне око...*

По праву руку від Сені Кацмана сидів діжжуватий начальник упродому Сиром'ятніков, із пащеки якого тхнуло, як із жомової ями...

Біля Долбоносова сидів ... воєнком Красуцький, добродушний хитрий хохол, чепурний та наодеколонений, як і всі потайні п'яниці» [5, с. 52].

Письменник надзвичайно зневажливо ставиться до українців-перевертнів, які або зрадили повстанців, або свідомо пішли служити комуністичній владі. Це яскраво відображено у

перифразах, якими номінуються такі персонажі: *хохол у рудому кашкеті* [5, с. 112], *ряба сексотка* [5, с. 300], *червонопикий здоровило, сучий тельбух* [5, с. 106, 108].

Не можна стверджувати, що В. Шкляр ідеалізує повстанців і петлюрівських вояків (це третя група дійових осіб), але помітно його нейтрально-позитивне ставлення до українських бійців: *боровицький отаман* [5, с. 14] – Павло Солонько; *здоровий дядько* [5, с. 211] – повстанець Дядюра; *справжній вояка* [5, с. 234] – полковник Болбочан; *вікінг-волиняка* [5, с. 238] – отаман Зірвиголова.

Серед залишенців найбільше уваги приділено, окрім Чорного Ворона, двом бійцям його загону – Вовкулаці та Ході. Обидві номінації є псевдонімами і первинними назвами – справжніх імен героїв автор не подає. Перший з них, заступник Чорного Ворона, безкомпромісний борець проти радянської влади. Описові звороти характеризують його зовнішній вигляд (*хлопець з хижим ротом* [5, с. 85]), бойову специфіку (*нічний вояка* [5, с. 94]) та, іронічно, ненависть до ворогів (*великий дипломат* [5, с. 110]). Китаєць Ходя, потрапивши у полон до повстанців, став повноцінним членом загону. Екзотизм цього «українського партизана» підсилюють перифрази *китайський шаман* і «*могол*» зі *справдешнім луком* [5, с. 267, 271], на його фехтувальні навички вказує зворот *віртуоз рукопашної сутички* [5, с. 111]. Таким чином, підбираючи кілька перифраз на позначення певної особи, автор різносторонньо характеризує персонажа. Звичайні антропоніми не спроможні реалізувати таку можливість у художньому тексті.

Найбільше перифразів, зрозуміло, вживається на позначення головного героя – Чорного Ворона. Це реальне псевдо одного з повстанських отаманів, які були змушені брати нові імена, щоб більшовицька влада не помстилась родині.

На початку роману з донесення уповноваженого Кременчуцького губ чека Какавішнікова читач знає, що Чорний Ворон – «*непримиримо хитрий и упрямый враг*» [5, с. 9]. Інші описові звороти є нейтральними й відображають ті зміни, що відбувались у житті Чорновуса: *бравий офіцер із трьома Георгіївськими хрестами* [5, с. 27] – у період Першої світової війни; *курінний 25-го Черкаського куреня* [5, с. 31] – в армії УНР; *пан отаман* [5, с. 263] – командир загону повстанців; «*добропорядний советський воєнком*» [5, с. 229] – коли з підробленими документами пробирається до польського кордону.

Жіночих персонажів у романі лише декілька. І тільки один з них, Тіна, проходить через увесь твір. Дівчина мала значний вплив на долю Чорного Ворона, вона запала у серце штабс-капітану Черноусову з першої їхньої зустрічі – панна з вельможними очима [5, с. 29]. Напевно, якби не ця випадкова зустріч, то ніколи не було б отамана Чорного Ворона. Саме через його сприйняття письменник подає оцінні описові звороти, які характеризують Тіну: *відвіторна пані, ясна пані, сіроока пташка* [5, с. 136, 137, 312]. Часто такі перифрази несуть інтимний характер: *білогруда пташка; дівчинка, яка тіль-тіль дозріла до жінки, солодка пташка* [5, с. 140, 206, 253]. Для більшовиків, у той же час, Тіна була *панною непролетарської зовнішності* чи й «*вихователькою*» *хамського воїнства* [5, с. 241, 250].

Отже, В. Шкляр у романі «Чорний Ворон» активно використовує онімні перифрази. Більшість таких описових зворотів вживається на позначення антропонімів. Найчастіше письменник уводить їх у текст з метою оцінної характеристики персонажів. Саме вдалий підбір онімних перифраз творить негативні образи представників окупаційної російсько-більшовицької влади і позитивні – борців за волю України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 409 с.
2. Корпусь О. Перифрази як елемент концептуальної картини світу в романах Олесея Гончара / О. Корпусь // Дивослово. – 2013. – № 1. – С. 33-37.
3. Лукаш Г. П. Перифраза в конотонімії / Г. П. Лукаш // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць. – Вип. 6. – Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – Ч. 3. – 312 с.
4. Регушевський Є. Перифрази в українській мові / Є. Регушевський // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41–42.
5. Шкляр В. Чорний Ворон / В. Шкляр. – К.: «Ярославів Вал», 2009. – 356 с.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2017 р.